

Piotr Sobański¹

KWESTIA UNIEWAŻNIANIA PRAWOMOCNYCH ORZECZEŃ SĄDOWYCH WYDAWANYCH WOBEC KSIĘŻY W POLSCE W LATACH 1944–1989

Streszczenie

Tematem artykułu jest zagadnienie możliwości unieważniania prawomocnych orzeczeń sądowych wydawanych wobec księży w Polsce w latach 1944–1989. Po II wojnie światowej Kościół Rzymskokatolicki był obiektem prześladowań, które trwały do końca lat 80. Księża byli aresztowani oraz prowadzono przeciwko nim postępowania karne, które kończyły się wydaniem wyroków skazujących. Często represje następowały nie tylko z przyczyn religijnych, lecz także ze względu na działalność opozycyjną wobec ówczesnego ustroju. Rehabilitację księży represjonowanych w latach 1944–1989 umożliwiły regulacje ustawy z 23 lutego 1991 roku o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego. Zgodnie z art. 1 ust. 1 ustawy uznaje się za nieważne orzeczenia rozstrzygające o odpowiedzialności karnoprawnej za czyny związane z działalnością na rzecz niepodległości Polski oraz orzeczenia wydane z powodu takiej działalności. Z uwagi na skalę represji wobec księży w latach 1944–1989, pamięć o prześladowanych księżach oraz przewidzianą w ustawie możliwość uzyskania pośmiertnej rehabilitacji zalecane jest podjęcie kroków mających na celu stwierdzenie nieważności wszystkich orzeczeń, które były przejawem represjonowania księży związanego z działalnością na rzecz niepodległości.

Słowa kluczowe: represje, Kościół, księża, odszkodowania, rehabilitacja

¹ Dr Piotr Sobański LL.M., adwokat, doktor nauk prawnych w zakresie prawa, uzyskał tytuł Magister Legum w Niemczech, adiunkt na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Zielonogórskiego, Katedra Prawa Konstytucyjnego, Europejskiego i Międzynarodowego Publicznego, prowadzi indywidualną Kancelarię Adwokacką w Zielonej Górze; ORCID: 0000-0001-8303-1125. Adres do korespondencji: Kancelaria Adwokacka, 65-062 Zielona Góra, pl. Pocztowy 6/4, e-mail: piotr.sobanski@adwokatura.pl.

Abstract

THE ISSUE OF INVALIDATION OF UNAPPEALABLE JUDGMENTS DELIVERED AGAINST PRIESTS IN POLAND BETWEEN 1944 AND 1989

The paper focuses on the invalidation of unappeasable judgments delivered against priests in Poland before 1989. The Catholic Church was repressed during the communist period and the priests were persecuted. The communist campaign against religion attempted to abolish religion in Poland. The Catholic Church provided resistance against the totalitarian regime after World War II. The point of the paper's deliberations is an analysis of the Act of 23 February 1991 on the annulment of convictions of persons persecuted for activities aimed at achieving independence for Poland. Regulations of the Act of 1991 are important elements of transitional justice. Pursuant to article 1 of the Act of 1991 convictions and other decisions rendered by the Polish judicial and prosecuting authorities between 1944 and 1989 could be invalidated. The invalidation concerns the convictions which were sentenced because of politically-motivated activity for the independence of Poland. The situation that the priests were persecuted not only because of religion but also because of political activities for the sovereign existence of Poland, allows annulment of verdicts issued against them by Polish organs. After the invalidation of conviction, the convicted individuals could bring compensation claims according to article 8 of the Act of 1991.

Keywords: repressions, Church, priests, compensation, rehabilitation

Wstęp

Po II wojnie światowej Kościół Rzymskokatolicki odegrał w Polsce istotną rolę w oporze przeciwko komunistycznemu ustrojowi². Kościół stał się oparciem dla obywateli, a religia była jedną z niewielu możliwości wyrażania przez Polaków niezgody na powojenną rzeczywistość³. Kościół sprzeciwiał się władzy i przebudowie polskiego społeczeństwa na model radziecki. J. Żaryn wskazuje, że niezmiennym celem doktryny komunistycznej aż do 1989 roku było wychowywanie kolejnych pokoleń Polaków wyobcowanych z katolicyzmu i narodowej tradycji⁴.

Kościół do lat 80. funkcjonował jako jedyna instytucja autonomiczna wobec władzy państwowej, a tym samym jako jedyna struktura oporu wobec władzy⁵. Działalność

2 Dariusz Śmierchalski-Wachocz, *Duchowieństwo rzymskokatolickie na Pomorzu Zachodnim, Środkowym i Ziemi Lubuskiej w świetle dokumentów państwowych z lat 1945–1989*, t. 1 (Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, 2014), 82.

3 Andrzej Anusz, *Kościół obywatelski. Formowanie społeczeństwa obywatelskiego w PRL w okresie powstawania niezależnych instytucji politycznych (1976–1981)* (Warszawa: Akces, 2004), 10.

4 Jan Żaryn, „Prymas Wyszyński w perspektywie zmagania o niepodległość”, *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej* 10 (2011): 31.

5 Jan Żaryn, „Kościół katolicki a «Solidarność» w latach 1980–1981”, *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej* 9–10 (2010): 151.

opozycyjna Kościoła spotykała się z odwetem ze strony aparatu państwowego. W artykule zostaną przybliżone przejawy represji skierowane zarówno wobec Kościoła, jak i poszczególnych księży, którzy aktywnie wspierali antykomunistyczne podziemie lub w inny sposób wykazywali sprzeciw wobec reżimu. Przypadki aresztowań księży oraz skazywania ich wyrokami nakazują przyjrzeć się możliwości ich zrehabilitowania, w tym anulowania wydanych orzeczeń. W tym celu w osobnym punkcie artykułu zostanie przeanalizowany pochodzący z 1991 roku akt prawny, który w określonym zakresie umożliwia uznanie za nieważne wyroków wydanych do 1989 roku.

1. Represje po II wojnie światowej wobec księży i Kościoła Rzymskokatolickiego

Władza komunistyczna zdecydowanie próbowała złamać opór duchowieństwa⁶. K. Madej zauważa, że w okresie między rozbiem niepodległościowego podziemia w drugiej połowie lat 40. a powstaniem organizacji opozycyjnych w drugiej połowie lat 70. władza traktowała Kościół jako największego przeciwnika ideologicznego i politycznego⁷. W. Jemielity wyodrębnia następujące fazy polityki państwowej w odniesieniu do Kościoła: czas powojenny, okres stalinowski, okres po 1956 roku, lata 80.⁸

Kwestiami wyznaniowymi w powojennej Polsce zajmowały się: partia komunistyczna, władza administracyjna i aparat bezpieczeństwa⁹. Istniejąca w latach 1942–1948 PPR usiłowała doprowadzić do ateizacji społeczeństwa polskiego¹⁰. Mimo deklarowanej przez PPR wrogości wobec Kościoła w pierwszych latach po wojnie dochodziło jedynie sporadycznie do otwartych ataków na Kościół¹¹. Przed wyborami w 1947 roku do Sejmu ustawodawczego komuniści nie podejmowali ofensywy przeciwko Kościołowi¹². Po wyborach, które odbyły się 19 stycznia 1947 roku, nastąpił ze strony komunistów wzrost zainteresowania Kościołem, będącym ostatnim bastionem legalnej opozycji¹³.

6 Adam Szot, „Rok 1950 – czas porozumienia, czy przełomu? Z dziejów Kościoła na Białostocczyźnie”, *Studia Teologiczne* 28 (2010): 417.

7 Krzysztof Madej, „Opozycja w PRL 1956–1980. Stan badań”, *Pamięć i Sprawiedliwość* 4 (2003): 227.

8 Witold Jemielity, „Budownictwo sakralne i kościelne w diecezji łomżyńskiej w latach 1945–1992”, *Studia Teologiczne* 24 (2006): 255.

9 Śmierchalski-Wachocz, *Duchowieństwo rzymskokatolickie na Pomorzu Zachodnim, Środkowym i Ziemi Lubuskiej w świetle dokumentów państwowych z lat 1945–1989*, t. 1, 111.

10 Daniel Koteluk, „Zabiegi duchowieństwa oraz wiernych Kościoła katolickiego na rzecz przywrócenia nauki religii w Szkole Podstawowej w Czerwieńsku od 1953 do 1956 roku”, w: *W służbie władzy czy społeczeństwa? Wybrane problemy kultury i nauki na Środkowym Nadodrzu w latach 1945–1989*, red. Przemysław Bartkowiak, Dawid Kotlarek (Zielona Góra: Pro Libris, 2010), 68.

11 Juliusz Sikorski, „Władza a Kościół na Ziemi Lubuskiej w latach 1945–1956”, *Rocznik Lubuski* 2 (2005): 96.

12 Jemielity, „Budownictwo sakralne i kościelne w diecezji łomżyńskiej w latach 1945–1992”, 264.

13 Śmierchalski-Wachocz, *Duchowieństwo rzymskokatolickie na Pomorzu Zachodnim, Środkowym i Ziemi Lubuskiej w świetle dokumentów państwowych z lat 1945–1989*, t. 1, 118.

PPR i PPS w grudniu 1948 roku połączyły się w jeden organizm partyjny – PZPR¹⁴. PZPR dążyła do ateizacji Polaków, kontynuując linię polityczną PPR¹⁵. Jako przykład tego rodzaju działań można wskazać ograniczanie udziału wiernych w uroczystościach religijnych¹⁶. Efektem miała być ostateczna eliminacja Kościoła z życia narodu polskiego¹⁷. D. Śmierchalski-Wachocz podkreśla, że władza zamierzała osiągnąć ateizację i laicyzację poprzez zmianę przepisów prawa, likwidację instytucji, stowarzyszeń i odebranie dóbr kościelnych, aż po zaplanowane działania wobec księży¹⁸.

28 kwietnia 1950 roku weszła w życie ustawa z 19 kwietnia 1950 roku o zmianie organizacji naczelnych władz państwowych w zakresie gospodarki komunalnej i administracji publicznej¹⁹. Na podstawie art. 4. ust. 1 ustawy został utworzony Urząd do Spraw Wyznań, podległy Prezesowi Rady Ministrów. Urząd zajmował się przygotowywaniem i wprowadzaniem w życie represji skierowanych wobec Kościoła²⁰. Przedmiotem jego zainteresowania była także polityka personalna Kościoła²¹. Mimo podporządkowania urzędowi Radzie Ministrów, otrzymywał on bezpośrednie polecenia ze strony Biura Politycznego Komitetu Centralnego PZPR i aparatu bezpieczeństwa²². Istniejący do 1989 roku urząd przejął kontrolę nad życiem i działalnością Kościoła²³.

Represjonowaniem księży zajmował się aparat bezpieczeństwa, który bezpośrednio po utworzeniu znajdował się pod ścisłym nadzorem radzieckich służb specjalnych, a jego struktury były powiązane z NKWD²⁴. Istniejące w latach 1945–1954 Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego, kierowane przez S. Radkiewicza, pozostawało w pełnej zależności od ZSRR²⁵. W ocenie J. Żurka szczegółowe rozpracowywanie instytucji

14 Paweł Tarkowski, „Droga ku zjednoczeniu. PPR i PPS w powiecie białskim w latach 1947–1948”, dostęp 10.04.2019, http://komunizm.net.pl/wp-content/uploads/2015/05_PT.pdf.

15 Koteluk, „Zabiegi duchowieństwa oraz wiernych Kościoła katolickiego na rzecz przywrócenia nauki religii w Szkole Podstawowej w Czerwieńsku od 1953 do 1956 roku”, 68.

16 Sikorski, „Władza a Kościół na Ziemi Lubuskiej w latach 1945–1956”, 106.

17 Koteluk, „Zabiegi duchowieństwa oraz wiernych Kościoła katolickiego na rzecz przywrócenia nauki religii w Szkole Podstawowej w Czerwieńsku od 1953 do 1956 roku”, 68.

18 Dariusz Śmierchalski-Wachocz, „Obrońca Domu Katolickiego w Zielonej Górze – Ks. Kazimierz Michalski (1898–1975)”, dostęp 10.04.2019, http://mtrojnar.rzeszow.opoka.org.pl/ksieza_niezlomni/kazimierz_michalski.

19 Dz.U. z 28 kwietnia 1950 r., nr 19, poz. 156.

20 Michał Krawczyk, „Działalność Urzędu do Spraw Wyznań w zakresie tworzenia i obsady stanowisk kościelnych”, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach. Seria: Administracja i Zarządzanie* 24 (2013): 143.

21 Dariusz Mazurkiewicz, *Działania Wydziału do Spraw Wyznań w Zielonej Górze wobec Kościoła gorzowskiego w latach 1950–1972. Studium prawnohistoryczne* (Lublin, 2007), 65.

22 Śmierchalski-Wachocz, *Duchowieństwo rzymskokatolickie na Pomorzu Zachodnim, Środkowym i Ziemi Lubuskiej w świetle dokumentów państwowych z lat 1945–1989*, t. 1, 120.

23 Jemielity, „Budownictwo sakralne i kościelne w diecezji łomżyńskiej w latach 1945–1992”, 265.

24 Sławomir Poleszak, „«Pomoc» sowiecka przy tworzeniu komunistycznego aparatu bezpieczeństwa w Polsce”, dostęp 10.04.2019, http://www.pzh.ihpt.pl/zeszyty/pzh_11/Poleszak.pdf.

25 Kamila Churska, Tadeusz Grab, Alicja Paczoska-Hauke, Waldemar Ptak, Tomasz Rabant, Marek Szymaniak, „Twarze bezpieki 1945–1990. Obsada stanowisk kierowniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa w województwach pomorskim/bydgoskim, toruńskim i wrocławskim. Informator personalny”, dostęp 8.03.2016, http://ipn.gov.pl/_data/assets/pdf_file/0003/62877/1-37813.pdf.

kościelnych przez aparat podległy MBP rozpoczęło się w 1946 roku²⁶. R. Zaradny wskazuje, że minister S. Radkiewicz 13 października 1947 roku na odprawie funkcjonariuszy UB określił Kościół jako najsilniejszego i najbardziej zorganizowanego wroga, z którym należało się jak najszybciej zmierzyć²⁷.

Polityka represyjna wobec księży opierała się na ich inwigilacji²⁸. Funkcjonariusze aparatu bezpieczeństwa przeprowadzali rozmowy urzędowe z księżmi celem uzyskiwania informacji o funkcjonowaniu Kościoła i działalności duchownych²⁹.

Na początku lat 50. nastąpiły masowe aresztowania księży³⁰. J. Kopiec podaje, że pod koniec 1951 roku w więzieniach przebywało około 900 księży oskarżonych o działalność antypaństwową³¹. A. Dudek i R. Gryz wskazują, że w samej tylko połowie 1952 roku funkcjonariusze UB dokonali aresztowań 37 księży³². We wrześniu 1953 roku aresztowano prymasa Stefana Wyszyńskiego³³. Księża byli dotknięci aresztowaniami także w kolejnych dekadach³⁴. Powojenne represje dotyczyły również księży na Ziemiach Odzyskanych, gdzie Kościół miał znaczny wpływ po wojnie na proces integracji społecznej³⁵.

Ks. Kazimierz Michalski, który został 22 października 1945 roku proboszczem parafii pod wezwaniem św. Jadwigi w Zielonej Górze, stał się głównym celem ataków przedstawicieli lokalnej władzy na Kościół³⁶. Ks. Michalski nie ukrywał swojego negatywnego stosunku do komunizmu³⁷. Organizował w Domu Katolickim w Zielonej Górze odczyty skierowane przeciwko ówczesnej polityce³⁸. W listopadzie 1947 roku władze uznały całokształt działalności księdza za antyspołeczny i szkodliwy dla narodu pol-

26 Jacek Żurek, „Aparat bezpieczeństwa wobec Kościoła katolickiego w Polsce. Wybrane struktury (1944–1953)”, *Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989* 3 (2006): 106.

27 Ryszard Zaradny, *Władza i społeczność Zielonej Góry w latach 1945–1975* (Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, 2009), 281.

28 Adam Szymanowski, *Polityka władz komunistycznych wobec Kościoła rzymskokatolickiego na Dolnym Śląsku w latach 1960–1966* (Wrocław: Dolnośląska Biblioteka Cyfrowa, 2009), 43.

29 Żurek, „Aparat bezpieczeństwa wobec Kościoła katolickiego w Polsce. Wybrane struktury (1944–1953)”, 110.

30 Śmierczalski-Wachocz, *Duchowieństwo rzymskokatolickie na Pomorzu Zachodnim, Środkowym i Ziemi Lubuskiej w świetle dokumentów państwowych z lat 1945–1989*, t. 1, 99.

31 Jan Kopiec, „Relacje państwo-Kościół w Polsce w latach 1945–1989”, w: *Droga do stabilizacji administracji kościelnej na Ziemiach Zachodnich i Północnych po II wojnie światowej. W 40. rocznicę konstitucji apostolskiej Pawła VI „Episcoporum Poloniae coetus”*, red. Wojciech Kucharski (Wrocław: Ośrodek „Pamięć i Przyszłość”, 2013), 19.

32 Antoni Dudek, Ryszard Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)* (Kraków: Znak, 2006), 76.

33 Jemielity, „Budownictwo sakralne i kościelne w diecezji łomżyńskiej w latach 1945–1992”, 265.

34 Szymanowski, *Polityka władz komunistycznych wobec Kościoła rzymskokatolickiego na Dolnym Śląsku w latach 1960–1966*, 256.

35 Sikorski, „Władza a Kościół na Ziemi Lubuskiej w latach 1945–1956”, 95.

36 Zaradny, *Władza i społeczność Zielonej Góry w latach 1945–1975*, 280.

37 Tadeusz Dzwonkowski, *Powiat zielonogórski w latach 1945–1948. Zarys dziejów politycznych* (Warszawa: Oficyna Wydawnictw Promocyjnych „Civitas Christiana”, 1997), 65.

38 Zaradny, *Władza i społeczność Zielonej Góry w latach 1945–1975*, 281.

skiego. 13 lutego 1950 roku ks. Michalski został aresztowany i przetransportowany do więzienia w Poznaniu, w którym przebywał do 29 kwietnia 1950 roku³⁹.

Na uwagę zasługują koleje losu ks. Ignacego Zonia, który podczas okupacji niemieckiej był kapłanem Armii Krajowej⁴⁰. Po rozbiciu oddziału AK przez Niemców ks. Zoń do końca II wojny światowej ukrywał się w Podjabłońcu⁴¹. Na początku 1945 roku został członkiem organizacji Wolność i Niezawisłość⁴², po wojnie podjął inicjatywę zorganizowania w powiecie limanowskim struktur WiN. W 1946 roku trafił do Czerwieńska, gdzie został pierwszym proboszczem. Ks. Zoń na skutek nieugiętej postawy antykomunistycznej został negatywnie oceniony przez zielonogórskie władze już w 1949 roku⁴³. PUBP w Limanowej ustalił miejsce jego pobytu⁴⁴. Ksiądz został aresztowany⁴⁵, w trakcie stosowania aresztu poddawany torturom⁴⁶, po czym skazany wyrokiem WSR w Zielonej Górze z 6 marca 1954 roku na karę 5 lat pozbawienia wolności i utratę praw publicznych na okres 1 roku⁴⁷.

Powyższe przykłady świadczą o represjach państwowych wobec księży w latach 40. i 50. na Ziemiach Odzyskanych. Przedmiotem zainteresowania władzy komunistycznej byli także inni księża, którzy sprawowali posługę w okolicach Zielonej Góry, m.in. ks. Piotr Janik, ks. Michał Suliga, ks. Stanisław Chabin i ks. Władysław Terlikowski.

Ks. Piotr Janik otrzymał 6 lipca 1945 roku z wrocławskiej kurii jurysdykcję na terenie Świebodzina⁴⁸. Współpracował z WiN na terenie powiatu świebodzińskiego. Okoliczność ta została potwierdzona raportami Głównego Zarządu Informacji Wojskowej z 1946 roku⁴⁹.

Ks. Michał Suliga pełnił funkcję proboszcza Parafii Rzymskokatolickiej pw. św. Józefa w Zaborze od 1 września 1947 roku⁵⁰. PUBP w Jeleniej Górze aresztował go i oskarżył

39 Śmierchalski-Wachocz, „Obróńca Domu Katolickiego w Zielonej Górze – Ks. Kazimierz Michalski (1898–1975)”.

40 Koteluk, „Zabiegi duchowieństwa oraz wiernych Kościoła katolickiego na rzecz przywrócenia nauki religii w Szkole Podstawowej w Czerwieńsku od 1953 do 1956 roku”, 69.

41 Maria Jazownik, Leszek Jazownik, Krzysztof Wołczyński, *Z Gniłowód do Łężyicy* (Zielona Góra: Księgarnia Akademicka, 2013), 169.

42 Śmierchalski-Wachocz, *Duchowieństwo rzymskokatolickie na Pomorzu Zachodnim, Środkowym i Ziemi Lubuskiej w świetle dokumentów państwowych z lat 1945–1989*, t. 1, 182.

43 Koteluk, „Zabiegi duchowieństwa oraz wiernych Kościoła katolickiego na rzecz przywrócenia nauki religii w Szkole Podstawowej w Czerwieńsku od 1953 do 1956 roku”, 69.

44 Jazownik, Jazownik, Wołczyński, *Z Gniłowód do Łężyicy*, 170.

45 Koteluk, „Zabiegi duchowieństwa oraz wiernych Kościoła katolickiego na rzecz przywrócenia nauki religii w Szkole Podstawowej w Czerwieńsku od 1953 do 1956 roku”, 70.

46 Kamil Krasowski, „Ks. Ignacy Zoń – kapłan niezłomny”, dostęp 10.04.2019, <http://www.niedziela.pl/arttykul/115644/nd/Ks-Ignacy-Zon-150-kaplan-niezlomny>.

47 Śmierchalski-Wachocz, *Duchowieństwo rzymskokatolickie na Pomorzu Zachodnim, Środkowym i Ziemi Lubuskiej w świetle dokumentów państwowych z lat 1945–1989*, t. 1, 182.

48 Waldemar Wachowski, „Świebodzin 1945 – Życie religijne”, dostęp 10.04.2019, <http://www.schwiebus.pl/articles.php?id=142>.

49 Śmierchalski-Wachocz, *Duchowieństwo rzymskokatolickie na Pomorzu Zachodnim, Środkowym i Ziemi Lubuskiej w świetle dokumentów państwowych z lat 1945–1989*, t. 1, 153.

50 „Parafia Rzymskokatolicka pw. św. Józefa w Zaborze”, dostęp 8.03.2016, <http://www.parafiazabor.pl>.

o inspirowanie działalności niepodległościowej⁵¹. Ks. Suliga został zwolniony na mocy amnestii z 1947 roku⁵².

Proboszcz Parafii pw. św. Jerzego w Mirocinie Górnym, ks. Stanisław Chabin, dawał wyraz negatywnego nastawienia do systemu komunistycznego i poruszał podczas kazań kwestie polityczne, skutkiem czego był wzywany na przesłuchania⁵³. Zanim przyjechał na Ziemię Odzyskane, sprawował posługę w Podwysokiem, położonym w powiecie brzeżańskim⁵⁴.

Również kazania ks. Władysława Terlikowskiego były przedmiotem zainteresowania aparatu bezpieczeństwa⁵⁵. Ks. Terlikowski był proboszczem parafii w Świdnicy w latach 1945–1974⁵⁶.

Na początku 1956 roku pojawiły się pierwsze zapowiedzi zbliżającej się odwilży politycznej⁵⁷. Przełom polityczny rozpoczął się w Polsce w marcu 1956 roku⁵⁸. Śmierć I Sekretarza KC PZPR B. Bieruta 12 marca 1956 roku przyczyniła się do zmian politycznych⁵⁹. Represje, które spotykały Kościół, uległy wówczas osłabieniu⁶⁰. 26 października 1956 roku wypuszczono na wolność ks. kardynała S. Wyszyńskiego, aresztowanego we wrześniu 1953 roku. Z aresztu zwolniono także innych księży⁶¹.

Okres tzw. odwilży nie trwał długo. Zmiana ekipy partyjno-rządowej w październiku 1956 roku doprowadziła jedynie do zmiany sposobu walki z Kościołem. Już w następnym roku władze ponownie skupiły uwagę na Kościele⁶².

51 Śmierczalski-Wachocz, *Duchowieństwo rzymskokatolickie na Pomorzu Zachodnim, Środkowym i Ziemi Lubuskiej w świetle dokumentów państwowych z lat 1945–1989*, t. 1, 180.

52 Krzysztof Szwagrzyk, *Winni? – niewinni? Dolnośląskie podziemie niepodległościowe (1945–1956) w świetle dokumentów sądowych* (Wrocław: Biblioteka Sejmowa, 1999), 297.

53 Szwagrzyk, *Winni? – niewinni? Dolnośląskie podziemie niepodległościowe (1945–1956) w świetle dokumentów sądowych*, 163.

54 Józef Wołczański, *Eksterminacja narodu polskiego i Kościoła Rzymskokatolickiego przez ukraińskich nacjonalistów w Małopolsce Wschodniej w latach 1939–1945: materiały źródłowe*, cz. 2 (Kraków: Wydawnictwo Bł. Jakuba Strzemię Archidiecezji Lwowskiej Ob. Łac, 2006), 319.

55 Śmierczalski-Wachocz, *Duchowieństwo rzymskokatolickie na Pomorzu Zachodnim, Środkowym i Ziemi Lubuskiej w świetle dokumentów państwowych z lat 1945–1989*, t. 1, 181.

56 „Parafia Najświętszej Trójcy w Zielonej Górze”, dostęp 8.03.2019, http://www.parafochla.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=67.

57 Małgorzata Lubecka, „Pozorna «odwilż» w stosunkach państwo-kościół na przykładzie powiatu ostrołęckiego”, dostęp 10.04.2019, http://mazowsze.hist.pl/files/Zeszyty_Naukowe_Ostroleckiego_Towarzystwa_Naukowego/PDF_bez_tytulowych/Zeszyty_Naukowe_Ostroleckiego_Towarzystwa_Naukowego-r2008-t22/Zeszyty_Naukowe_Ostroleckiego_Towarzystwa_Naukowego-r2008-t22-s163-180/Zeszyty_Naukowe_Ostroleckiego_Towarzystwa_Naukowego-r2008-t22-s163-180.pdf.

58 Śmierczalski-Wachocz, *Duchowieństwo rzymskokatolickie na Pomorzu Zachodnim, Środkowym i Ziemi Lubuskiej w świetle dokumentów państwowych z lat 1945–1989*, t. 1, 128.

59 Lubecka, „Pozorna «odwilż» w stosunkach państwo-kościół na przykładzie powiatu ostrołęckiego”.

60 Anna Bielska, „Duszpasterstwo Akademickie w Gorzowie Wielkopolskim w latach 1972–1989. «Oaza wolności» i głos sprzeciwu wobec komunistycznych władz”, w: *W służbie władzy czy społeczeństwa? Wybrane problemy kultury i nauki na Środkowym Nadodrzu w latach 1945–1989*, red. Przemysław Bartkowiak, Dawid Kotlarek (Zielona Góra: Pro Libris, 2010), 88.

61 Zaradny, *Władza i społeczność Zielonej Góry w latach 1945–1975*, 294.

62 Lubecka, „Pozorna «odwilż» w stosunkach państwo-kościół na przykładzie powiatu ostrołęckiego”.

W 1960 roku komunistyczna polityka konfiskowania dóbr kościelnych doprowadziła do dramatycznych wydarzeń w Zielonej Górze. Między lokalną władzą a Kościołem powstał konflikt dotyczący Domu Katolickiego, który był centrum miejskiego życia religijnego i kulturalnego⁶³. 3 maja 1960 roku Prezydium MRN zatwierdziło decyzję Wydziału Spraw Lokalowych z 15 marca 1960 roku dotyczącą opróżnienia Domu Katolickiego. Termin eksmisji wyznaczono na 28 maja 1960 roku, ostatecznie przesunięto na 30 maja 1960 roku⁶⁴. Na tle sporu o własność kościelną doszło do zamieszek⁶⁵. 30 maja 1960 roku liczni mieszkańcy Zielonej Góry aktywnie sprzeciwili się eksmisji Domu Katolickiego⁶⁶. Po wprowadzeniu na ulice oddziałów ZOMO, które przybyły z Poznania, protest został stłumiony⁶⁷. R. Zaradny podaje, że do 1 czerwca 1960 roku łącznie zostały zatrzymane 144 osoby⁶⁸.

Od drugiej połowy 1976 roku coraz ważniejsze dla aparatu bezpieczeństwa stawały się próby oddzielenia środowisk opozycyjnych od Kościoła⁶⁹. Działania polityczne, operacyjne i śledcze miały skompromitować opozycję oraz utrudnić jej działalność⁷⁰. W kolejnych latach były stosowane techniki zmierzające do ośmieszenia wytypowanych księży⁷¹.

W latach 1980–1981 Kościół wspierał powstawanie struktur NSZZ „Solidarność”⁷². 13 grudnia 1981 roku w Polsce wprowadzono stan wojenny. Władzę przejęła Wojskowa Rada Ocalenia Narodowego⁷³. W czasie stanu wojennego wolność religijna uległa ograniczeniu⁷⁴. Kościół był zarazem najsilniejszą instytucją stawiającą opór władzy⁷⁵, organizował pomoc dla osób represjonowanych i ich rodzin. Szczególną rolę odgrywał w tym zakresie Prymasowski Komitet Pomocy Osobom Pozbawionym Wolności i ich Rodzinom, powołany 17 grudnia 1981 roku⁷⁶. J. Żaryn podkreśla, że Kościół stał się autonomicznym „państwem” w państwie stanu wojennego⁷⁷.

63 Śmierchalski-Wachocz, „Obróńca Domu Katolickiego w Zielonej Górze – Ks. Kazimierz Michalski (1898–1975)”.

64 Zaradny, *Władza i społeczność Zielonej Góry w latach 1945–1975*, 303.

65 Dudek, Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*, 206.

66 „Otwarcie wystawy «Obrona Domu Katolickiego w Zielonej Górze – 30 maja 1960» oraz sesja naukowa – Sulechów, 16 czerwca 2008 r.”, dostęp 8.03.2016, <https://ipn.gov.pl/pl/aktualnosci/2292,Otwarcie-wystawy-Obrona-Domu-Katolickiego-w-Zielonej-Gorze-30-maja-1960-oraz-ses.html?search=58275205312614>.

67 „Otwarcie wystawy «Obrona Domu Katolickiego w Zielonej Górze – 30 maja 1960» oraz sesja naukowa – Sulechów, 16 czerwca 2008 r.”.

68 Zaradny, *Władza i społeczność Zielonej Góry w latach 1945–1975*, 304.

69 Filip Musiał, „Osłabić Wojtyłę i opozycję. Wydział IV SB w Krakowie w latach 1975–1978”, *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej* 3 (2010): 71.

70 Łukasz Kamiński, „Władza wobec opozycji 1976–1989”, *Pamięć i Sprawiedliwość* 2 (2003): 14.

71 Musiał, „Osłabić Wojtyłę i opozycję. Wydział IV SB w Krakowie w latach 1975–1978”, 70.

72 Żaryn, „Kościół katolicki a «Solidarność» w latach 1980–1981”, 152.

73 Łukasz Kamiński, „Dekada Solidarności”, *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej* 9–10 (2010): 7.

74 Łukasz Andrzejczyk, „Ewangeliczna wolność w kazaniach ks. Jerzego Popiełuszki”, *Studia Teologiczne* 32 (2014): 155–182.

75 Żaryn, „Kościół katolicki a «Solidarność» w latach 1980–1981”, 154.

76 Kamiński, „Dekada Solidarności”, 9.

77 Żaryn, „Kościół katolicki a «Solidarność» w latach 1980–1981”, 154.

Mimo że stan wojenny został zniesiony 22 lipca 1983 roku, represje i prześladowania trwały w różnym stopniu nadal aż do 1989 roku⁷⁸. Przykładem brutalnych działań wymierzonych wobec księży są losy ks. Jerzego Popiełuszki. Ks. Popiełuszko był opiekunem środowisk robotniczych i inicjatorem Mszy za Ojczyznę⁷⁹. Kazania z Mszy za Ojczyznę zawierały komentarze do sytuacji politycznej w Polsce⁸⁰. Ksiądz został porwany w Górsku 19 października 1984 roku, a jego ciało odnaleziono w nurtach Wisły 30 października 1984 roku⁸¹. Śmierć ks. Popiełuszki była śmiercią męczeńską⁸².

Stosunek państwa do Kościoła zmienił się po wejściu w życie 23 maja 1989 roku ustawy z 17 maja 1989 roku o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej, która jest aktem nadal obowiązującym⁸³.

2. Możliwość uznania za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych w latach 1944–1989

Zmiany ustrojowe i polityczne, które nastąpiły w Polsce w 1989 roku, spowodowały konieczność dokonania rozrachunku z przeszłością⁸⁴. Pojawiła się wówczas prawna możliwość anulowania orzeczeń wydawanych wobec księży w okresie komunizmu. Jest to związane z tzw. sprawiedliwością okresu tranzytacji (*transitional justice*), która dotyczy rozliczeń państwa z przeszłością⁸⁵. K. Sychta wskazuje, że okres zasadniczych zmian ustrojowych może skutkować rozwiązaniami prawnymi będącymi próbą rozrachunku z przeszłością, w ramach którego mieszczą się m.in. ustawy lustracyjne, dekomunizacyjne⁸⁶. Przyjęcie w Polsce tego rodzaju aktów prawnych było konieczne po 1989 roku. Wielu Polaków doznało bowiem po II wojnie światowej szkód i krzywd ze strony komunistycznych władz i aparatu ucisku⁸⁷.

Przykładem realizacji zasady sprawiedliwości okresu tranzytacji jest ustawa z 23 lutego 1991 roku o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego⁸⁸. Przyjęcie ustawy, zwanej ustawą rehabilitacyjną, było podyktowane ideą restytucji zasady sprawiedliwości

78 Kamiński, „Dekada Solidarności”, 10.

79 Kopiec, „Relacje państwo-Kościół w Polsce w latach 1945–1989”, 30.

80 Andrzejczyk, „Ewangeliczna wolność w kazaniach ks. Jerzego Popiełuszki”, 163.

81 Kazimierz Skoczylas, „Błogosławiony ksiądz Jerzy Popiełuszko wzorem osobowym w wychowaniu chrześcijańskim”, *Studia Włocławskie* 14 (2012): 225.

82 Andrzejczyk, „Ewangeliczna wolność w kazaniach ks. Jerzego Popiełuszki”, 155.

83 Dz.U z 2013 r., poz. 1169, ze zm.

84 Piotr Mierzejewski, „Tzw. ustawa rehabilitacyjna na tle orzecznictwa Sądu Najwyższego”, *Studia Iuridica* 31 (1996): 117.

85 Jeffrey M. Blustein, *Forgiveness and Remembrance. Remembering Wrongdoing in Personal and Public Life* (Oxford: Oxford University Press, 2014), 12.

86 Katarzyna Sychta, „Charakter prawny postępowania rehabilitacyjnego określonego ustawą z dnia 23.02.1991 r.”, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 4 (2001): 121.

87 Mierzejewski, „Tzw. ustawa rehabilitacyjna na tle orzecznictwa Sądu Najwyższego”, 117.

88 Dz.U z 2015 r., poz. 1583.

w Polsce⁸⁹. W Polsce po 1989 roku nie budziła oporów kwestia rehabilitacji osób, które były prześladowane z przyczyn politycznych, co umożliwiło przyjęcie w 1991 roku przez Sejm ustawy bez większych sprzeciwów⁹⁰. ustawę należy traktować jako państwowy instrument rozliczenia z dawnym ustrojem⁹¹.

ustawa umożliwia kwestionowanie rozstrzygnięć sądu zawartych w prawomocnych orzeczeniach⁹². Regulacje ustawy odnoszą się do orzeczeń rozstrzygających o odpowiedzialności karnoprawnej⁹³. Mowa tu o orzeczeniach o charakterze represyjnym, które mają postać sankcji karnych w sprawach o przestępstwa i wykroczenia⁹⁴. E. Romanowska wskazuje, że stosowanie ustawy odsłoniło ogromną skalę nieprawidłowości orzecznictwa sądowego przed 1989 roku⁹⁵.

Pierwotnie ustawa odnosiła się do najbardziej ponurego okresu przeszłości Polski, czyli lat 1944–1956⁹⁶. Potwierdzona została bezprawność orzeczeń wydawanych w okresie stalinizmu w Polsce jako państwie, które przejęło radziecki model prawa i było całkowicie zależne od polityki ZSRR⁹⁷.

Od 18 listopada 2007 roku, tj. od dnia wejścia w życie ustawy z 19 września 2007 roku o zmianie ustawy o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego⁹⁸, na mocy art. 1 ust. 1 ustawy z 23 lutego 1991 roku, uznaje się za nieważne orzeczenia wydane przez polskie organy ścigania i wymiaru sprawiedliwości lub przez organy pozasądowe w okresie od rozpoczęcia ich działalności na ziemiach polskich, począwszy od 1 stycznia 1944 roku do 31 grudnia 1989 roku, jeżeli czyn zarzucony lub przypisany był związany z działalnością na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego albo orzeczenie wydano z powodu takiej działalności, jak również orzeczenia wydane za opór przeciwko kolektywizacji wsi oraz obowiązkowym dostawom.

Po nowelizacji dokonanej, jak wskazuje P. Sendeki, w duchu kombatanckim działanie ustawy rozszerzono na cały okres PRL, umożliwiając także uznawanie za nieważne orzeczeń wydanych podczas stanu wojennego⁹⁹.

89 Dariusz Dudek, *Zasady ustroju III Rzeczypospolitej Polskiej* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2009), 146.

90 Andrzej Grajewski, „Ciągłość i zmiana. Polacy i Rosjanie. Wzajemna percepcja”, w: *Białe plamy – czarne plamy: sprawy trudne w polsko-rosyjskich stosunkach 1918–2008*, red. Adam Rotfeld, Anatolij Torkunow (Warszawa: PISM, 2010), 955.

91 Tomasz Milej, „Polen”, w: *Staatshaftung in Europa. Nationales und Unionsrecht*, red. Oliver Dörr (Berlin: De Gruyter, 2014), 466.

92 Katarzyna Skubisz-Kępką, *Sprostowanie i odpowiedź w prasie. Studium z zakresu prawa polskiego na tle prawno-porównawczym* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2009), 257.

93 Postanowienie SA w Łodzi z 2 grudnia 2009 r., II AKz 703/09, OSAŁ 2010/3/30.

94 Postanowienie SA w Lublinie z 19 marca 2009 r., II AKz 57/09, KZS 2009/5/84.

95 Elżbieta Romanowska, „Wojskowe prokuratury Polskich Kolei Państwowych w latach 1944–1949 – formalno-prawne podstawy działalności”, *Przegląd Historyczno-Wojskowy* 12 (2011): 102.

96 Mierzejewski, „Tzw. ustawa rehabilitacyjna na tle orzecznictwa Sądu Najwyższego”, 117.

97 Agata Fijałkowski, „Politics, Law, and Justice in People’s Poland: The Fieldorf File”, *Slavic Review* 1 (2014): 85.

98 Dz.U z 2007 r., nr 191, poz. 1372.

99 Piotr Sendeki, „Niekonstytucyjność dekretów stanu wojennego – refleksje historyczne i uwagi de lege lata w związku z wyrokiem trybunału konstytucyjnego z 16 marca 2011”, w: *Państwo – prawo – polityka, Księga*

Art. 1 ust. 1 ustawy odnosi się również do wydanych przed 1990 rokiem orzeczeń z powodu działalności na rzecz niepodległości Polski prowadzonej przed 1 stycznia 1944 roku¹⁰⁰.

Art. 4 ustawy formułuje zasadę polegającą na dopuszczalności stwierdzenia nieważności orzeczenia w każdym czasie¹⁰¹. Postępowanie może być wszczęte także po śmierci osoby dotkniętej represjonującym orzeczeniem¹⁰². Zgodnie z art. 4 ustawy stwierdzeniu nieważności orzeczenia nie stoi na przeszkodzie wykonanie kary, zastosowanie amnestii lub abolicji, zatarcie skazania, akt łaski, przedawnienie, zadośćuczynienie lub śmierć osoby represjonowanej, której orzeczenie dotyczy.

Art. 3 ust. 1 ustawy określa krąg podmiotów uprawnionych do złożenia wniosku o uznanie orzeczenia za nieważne, w tym: osoby represjonowane, Rzecznika Praw Obywatelskich, Ministra Sprawiedliwości i prokuratora. Wykluczone jest wszczęcie postępowania rehabilitacyjnego z urzędu przez sąd¹⁰³.

Zgodnie z art. 2 ust. 1 ustawy nieważność orzeczenia stwierdza sąd okręgowy albo wojskowy sąd okręgowy, jeżeli zgodnie z obowiązującymi przepisami w dniu wejścia w życie ustawy właściwy do rozpoznania sprawy o czyn będący przedmiotem tego orzeczenia jest sąd wojskowy. Właściwy miejscowo jest sąd, w którego okręgu wydane zostało orzeczenie będące przedmiotem postępowania o unieważnienie.

W myśl art. 3 ust. 2 ustawy sąd orzeka na posiedzeniu. Art. 3 ust. 4 ustawy wprowadza zasadę obowiązkowego udziału prokuratora w posiedzeniu o stwierdzenie nieważności. W posiedzeniu ma prawo wziąć udział osoba represjonowana.

Zgodnie z art. 13 ustawy koszty postępowania w sprawach objętych ustawą ponosi Skarb Państwa.

W myśl art. 3 ust. 4 ustawy, jeżeli przepisy ustawy nie stanowią inaczej, zastosowanie mają odpowiednio przepisy KPK. Przepisy ustawy są *leges specialis* wobec przepisów KPK¹⁰⁴.

ustawa z 23 lutego 1991 roku normuje wprawdzie kwestię nieważności orzeczeń, lecz zgodnie z art 2 ust. 1 ustawy stwierdzenie nieważności orzeczenia jest równoważne z uniewinnieniem¹⁰⁵. Prawo obowiązujące przed 1989 roku nie odpowiadało współczesnym wartościom, o które wówczas walczyły osoby represjonowane. Nie powinny one zatem ponosić odpowiedzialności karnej za działalność na rzecz niepodległości¹⁰⁶.

poświęcona pamięci Profesora Henryka Groszyka, red. Jarosław Kostrubiec, Mateusz Chrzanowski, Ireneusz Nowikowski (Lublin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2012), 288.

100 Postanowienie SA w Rzeszowie z 3 marca 1995 r., II AKz 26/95, Prok. i Pr.-wkł. 1995/10/23.

101 Sychta, „Charakter prawny postępowania rehabilitacyjnego określonego ustawą z dnia 23.02.1991 r.”, 139.

102 Piotr Hofmański, Stanisław Zabłocki, *Elementy metodyki pracy sędziego w sprawach karnych* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2011), 29.

103 Mierzejewski, „Tzw. ustawa rehabilitacyjna na tle orzecznictwa Sądu Najwyższego”, 123.

104 Mierzejewski, „Tzw. ustawa rehabilitacyjna na tle orzecznictwa Sądu Najwyższego”, 130.

105 Zofia Świda, Jerzy Skorupka, Ryszard Ponikowski, Włodzimierz Posnow, *Postępowanie karne. Część ogólna* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2012), 236.

106 Jerzy Skorupka, *O sprawiedliwości procesu karnego* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2013), 329.

Nie każde zachowanie szkodzące państwu było działaniem na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego¹⁰⁷. Wejście w życie ustawy miało na celu oddanie sprawiedliwości rzeczywistym działaniom na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego¹⁰⁸.

Prowadzenie działalności na rzecz niepodległości nie mogło sprowadzać się jedynie do wyrażenia krytycznego poglądu o ówczesnej władzy¹⁰⁹. Czynnikiem istotnym nie były wyznawane, a nawet wyrażane publicznie poglądy polityczne¹¹⁰. Musiał istnieć fakt konkretnej działalności represjonowanej z tego tytułu osoby¹¹¹. Przy tym nie każde zachowanie osoby występującej na rzecz swobody przekonań religijnych było równoznaczne z działalnością na rzecz niepodległego Państwa Polskiego¹¹². Szczególne okoliczności działania podjętego na rzecz realizacji swobody przekonań religijnych muszą pozwolić na stwierdzenie, że działanie spełniało znamiona działalności w rozumieniu art. 1 ust. 1 ustawy¹¹³.

Udział w związkach zbrojnych podziemia antykomunistycznego był działalnością na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego¹¹⁴. Dla uznania działania na rzecz niepodległości nie jest jednak wymagane ustalenie przynależności do podziemnej organizacji¹¹⁵. Działalność nie musiała wiązać się z formalną przynależnością do określonej struktury ruchu oporu ani z przynależnością do organizacji¹¹⁶.

Dla stwierdzenia nieważności orzeczenia istotna jest analiza strony podmiotowej czynu¹¹⁷. Konieczne jest ustalenie, czy osoba represjonowana miała świadomość tego, że swoim postępowaniem dąży do odzyskania niepodległości, a jej działania nie ograniczały się jedynie do manifestowania osobistych przekonań politycznych, względnie religijnych¹¹⁸.

Pomiędzy działalnością prowadzoną na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego a represjami musi zachodzić związek¹¹⁹. Związek ten powinien zostać udowodniony¹²⁰. Sąd nie może opierać się jedynie na domniemaniu¹²¹. Rozmaitość stanów faktycznych wymaga podczas postępowania rehabilitacyjnego dociekliwości ze strony sądu¹²².

107 Postanowienie SA w Lublinie z 27 kwietnia 2009 r., II AKz 181/09, KZS 2011/2/76.

108 Postanowienie SA w Łodzi z 21 maja 1998 r., II AKz 50/98, OSAŁ 1998/2-3/39.

109 Postanowienie SN z 4 października 2012 r., WZ 27/12, LEX nr 1221007.

110 Wyrok SA w Katowicach z 1 grudnia 2011 r., II AKa 466/11, KZS 2012/4/73.

111 Postanowienie SA w Łodzi z 21 maja 1998 r., II AKz 50/98, OSAŁ 1998/2-3/39.

112 Postanowienie SN z 3 lipca 1992 r., II KRN 90/92, OSNKW 1992/9-10/74.

113 Mierzejewski, „Tzw. ustawa rehabilitacyjna na tle orzecznictwa Sądu Najwyższego”, 119.

114 Cezariusz Sońta, „Geneza i ewolucja modelu odpowiedzialności karnej za udział w organizacjach przestępczych w prawie polskim”, *Studia Bezpieczeństwa Narodowego* 4 (2013): 159.

115 Postanowienie SA w Lublinie z 27 kwietnia 2009 r., II AKz 181/09, KZS 2011/2/76.

116 Wyrok SA w Katowicach z 13 stycznia 2005 r., II AKa 260/04, KZS 2005/7-8/151.

117 Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Katowicach z 5 marca 1998 r., II AKo 364/97, Biul. SAKa 1998/2/8.

118 Mierzejewski, „Tzw. ustawa rehabilitacyjna na tle orzecznictwa Sądu Najwyższego”, 120.

119 Postanowienie SA w Lublinie z 7 października 2008 r., II AKz 333/08, LEX nr 477840.

120 Mierzejewski, „Tzw. ustawa rehabilitacyjna na tle orzecznictwa Sądu Najwyższego”, 119.

121 Postanowienie SA w Krakowie z 26 sierpnia 2014 r., II AKz 279/14, KZS 2014/9/50.

122 Postanowienie SA w Krakowie z 8 lutego 1995 r., II AKz 21/95, KZS 1995/2/53.

Zgodnie z treścią art. 3 ust. 2 ustawy sąd orzeka na podstawie akt postępowania organu, który wydał orzeczenie, a w miarę potrzeby przeprowadza dalsze postępowanie dowodowe. W przypadku zniszczenia akt postępowania, w którym orzeczenie zostało wydane, niezbędne do rozpoznania wniosku o uznaniu za nieważne orzeczenia jest odtworzenie tych akt¹²³. Określonego w art. 160–166 KPK odrębnego postępowania w sprawie odtworzenia zaginionych lub zniszczonych akt nie może zastąpić zebranie dokumentów w toku postępowania o uznanie za nieważne orzeczenia¹²⁴. Brak uprzedniego odtworzenia akt stanowiłby naruszenie art. 3 ust. 2 ustawy z 23 lutego 1991 roku¹²⁵.

Sąd, rozpoznając wniosek o unieważnienie orzeczenia, nie jest uprawniony do zajęcia się dostrzeżonymi uchybieniami dotyczącymi prawa materialnego i procesowego¹²⁶. Sądowa ocena faktów i dowodów może dotyczyć jedynie związku czynu z działalnością niepodległościową, względnie czy orzeczenie wydano z powodu takiej działalności lub oporu przeciwko kolektywizacji wsi albo obowiązkowym dostawom¹²⁷.

Po rozpoznaniu wniosku o unieważnienie orzeczenia sąd ma trzy możliwości: uznać wniosek za zasadny i orzeczenie za nieważne, oddalić wniosek lub pozostawić go bez rozpoznania¹²⁸. Sąd jest uprawniony do stwierdzenia nieważności orzeczenia jedynie w części¹²⁹.

Zgodnie z art. 3 ust. 3 ustawy z 23 lutego 1991 roku na postanowienie w przedmiocie nieważności orzeczenia przysługuje zażalenie. Na podstawie art. 7 ust. 2 ustawy można zaskarżyć także postanowienie o pozostawieniu wniosku bez rozpoznania.

ustawa z 23 lutego 1991 roku nie zawiera odrębnego uregulowania odnośnie do nadzwyczajnych środków zaskarżenia. Istnieje możliwość korzystania z tych środków w postępowaniach toczących się w oparciu o przepisy ustawy, na zasadach określonych w KPK¹³⁰. Sąd Najwyższy, uwzględniając kasację złożoną od prawomocnego postanowienia, jest uprawniony do uchylecia postanowienia i przekazania sprawy do ponownego rozpoznania albo do uchylecia postanowienia i umorzenia postępowania¹³¹.

Zgodnie z art. 5 ust. 1 ustawy, stwierdzając nieważność orzeczenia, sąd może orzec o podaniu treści postanowienia do publicznej wiadomości. Podanie do publicznej wiadomości może nastąpić jedynie na wniosek podmiotów, o których mowa w art. 3 ust. 1 ustawy¹³².

Jednym z podstawowych narzędzi sprawiedliwości okresu tranzyjacji jest odszkodowanie i zadośćuczynienie dla ofiar represji ze strony państwa. Wejście w życie ustawy

123 Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Lublinie z 9 kwietnia 2009 r., II AKz 149/09, KZS 2009/7-8/106.

124 Postanowienie SN z 9 stycznia 2013 r., III KK 412/12, LEX nr 1232835.

125 Postanowienie SN z 26 września 2012 r., II KK 220/12, LEX nr 1220804.

126 Wyrok Sądu Najwyższego z 29 marca 1994 r., WO 37/94, OSNKW 1994/7-8/51.

127 Postanowienie SA w Krakowie z 29 listopada 2012 r., II AKz 471/12, KZS 2012/12/62.

128 Wyrok Sądu Najwyższego z 29 marca 1994 r., WO 37/94, OSNKW 1994/7-8/51.

129 Postanowienie SA w Katowicach z 28 października 2009 r., II AKz 684/09, LEX nr 553868.

130 Postanowienie Sądu Najwyższego z 23 kwietnia 2009 r., II KO 42/08, LEX nr 507964.

131 Postanowienie SN z 18 marca 2014 r., IV KK 421/13, LEX nr 1448396.

132 Mierzejewski, „Tzw. ustawa rehabilitacyjna na tle orzecznictwa Sądu Najwyższego”, 129.

z 23 lutego 1991 roku stworzyło instrument mający chociaż w części uczynić zadość krzywdom i zrekompensować szkody, których doznali Polacy ze strony władz komunistycznych i aparatu ucisku¹³³.

Zgodnie z art. 8 ust. 1 ustawy osobie, wobec której stwierdzono nieważność orzeczenia albo wydano decyzję o internowaniu w związku z wprowadzeniem 13 grudnia 1981 roku w Polsce stanu wojennego, przysługuje od Skarbu Państwa odszkodowanie za poniesioną szkodę i zadośćuczynienie za doznaną krzywdę wynikłe z wykonania orzeczenia albo decyzji.

Roszczenia odszkodowawcze określone w art. 8 ustawy wynikają z tytułu niesłusznego represjonowania z przyczyn o charakterze politycznym¹³⁴. Przesłanką odpowiedzialności odszkodowawczej jest uprzednie stwierdzenie nieważności orzeczenia¹³⁵.

Jak wynika z art. 8 ust. 3 ustawy, w sprawach o odszkodowanie i zadośćuczynienie mają odpowiednie zastosowanie zawarte w rozdziale 58 KPK przepisy art. 552–559 KPK, z wyjątkiem art. 553 KPK. Powołane regulacje KPK umożliwiają uzyskanie odszkodowania i zadośćuczynienia za niesłuszne skazanie oraz niesłuszne stosowanie środków przymusu.

Odpowiedzialność Skarbu Państwa przewidziana w art. 8 ustawy jest zbliżona do odpowiedzialności Skarbu Państwa określonej w przepisach 552–559 KPK¹³⁶. Dochodzenie odszkodowania na podstawie ustawy z 23 lutego 1991 roku następuje w trybie odrębnym od przewidzianego w rozdziale 58 KPK¹³⁷. Postępowanie wszczęte w oparciu o przepisy ustawy z 23 lutego 1991 roku ma charakter bardziej rehabilitacyjny niż postępowanie, o którym mowa w rozdziale 58 KPK, co potwierdza treść art. 9 ustawy¹³⁸. Zgodnie z art. 9 ustawy sąd może dodatkowo zasądzić od Skarbu Państwa pokrycie w całości lub w części kosztów symbolicznego upamiętnienia osoby niesłusznie represjonowanej, jeżeli śmierć była skutkiem wykonania orzeczenia uznanego za nieważne.

Zgodnie z art. 8 ust. 2 ustawy z 23 lutego 1991 roku żądanie odszkodowania lub zadośćuczynienia należy zgłosić w sądzie w terminie roku od daty uprawomocnienia się postanowienia o stwierdzeniu nieważności orzeczenia.

W sprawach odszkodowawczych prowadzonych na podstawie art. 8 ustawy sąd powinien z urzędu dbać o wyjaśnienie wszelkich istotnych dla rozstrzygnięcia okoliczności¹³⁹. Roszczenia o odszkodowanie i zadośćuczynienie mają charakter cywilnoprawny¹⁴⁰.

133 Mierzejewski, „Tzw. ustawa rehabilitacyjna na tle orzecznictwa Sądu Najwyższego”, 117.

134 Anna Marcinkowska, „ustalenie odpowiedzialności odszkodowawczej Skarbu Państwa na podstawie procedury karnej”. *Kwartalnik Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury* 3 (2014): 42.

135 Milej, „Polen”, 466.

136 Marcin Krajewski, *Ubezpieczenie odpowiedzialności cywilnej według kodeksu cywilnego* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2011), 88.

137 Hofmański, Zabłocki, *Elementy metodyki pracy sędziego w sprawach karnych*, 546.

138 Grażyna Artymiak, Monika Klejnowska, Czesław P. Kłak, Arita Masłowska, Zbigniew Sobolewski, Piotr K. Sowiński, *Proces karny. Część szczególna* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2012), 224.

139 Wyrok Sądu Najwyższego z 4 listopada 1998 r., V KKN 473/98, OSNKW 1998/11-12/62.

140 Artymiak, Klejnowska, Kłak, Masłowska, Sobolewski, Sowiński, *Proces karny. Część szczególna*, 226.

Zgodnie z art. 10 ust. 1 ustawy w przypadku stwierdzenia nieważności orzeczenia osobie uprawnionej zwraca się mienie, którego przepadek lub konfiskatę orzeczono na rzecz Skarbu Państwa, a także przedmioty zatrzymane w toku postępowania. Przywrócenie mienia następuje z chwilą uprawomocnienia się orzeczenia stwierdzającego nieważność¹⁴¹.

W art. 11 ustawy zawarte jest rozszerzenie podstaw do przyznania odszkodowania i zadośćuczynienia¹⁴². Na podstawie art. 11 ust. 1 ustawy przepisy art. 8–10 ustawy mają odpowiednie zastosowanie również wobec osób, co do których zachodzą przesłanki do stwierdzenia nieważności orzeczenia, jeżeli oskarżonego uniewinniono lub postępowanie umorzono z powodów, o których mowa w art. 17 §1 pkt. 1 i 2 KPK, i nie zostało prawomocnie zasądzone odszkodowanie i zadośćuczynienie, a osoby te były zatrzymane lub tymczasowo aresztowane.

Zakończenie

Art. 1 ustawy z 23 lutego 1991 roku umożliwia stwierdzanie nieważności wyroków karnych wydawanych wobec księży w latach 1944–1989. W przypadku księży, którzy padli ofiarą represji ze strony władzy komunistycznej, z uwagi na przytoczone orzecznictwo sądów należy osobno odnieść się do danego zachowania, które skutkowało skazaniem. Aspekt prześladowań na tle religijnym w określonej sytuacji mógł zazębiać się z prześladowaniami na tle politycznym. Konieczne jest wykazanie, że podłożem represji była działalność na rzecz niepodległego Państwa Polskiego.

Zarówno w archiwach poszczególnych sądów, jak i w zbiorach archiwalnych IPN znajdują się liczne materiały dotyczące prześladowań księży. Z uwagi na możliwość uzyskania pośmiertnej rehabilitacji i pamięć o zmarłych księżach, którzy walczyli o niepodległość, należy, w ocenie autora, podjąć kroki mające na celu stwierdzenie nieważności w oparciu o przepisy ustawy z 23 lutego 1991 roku każdego orzeczenia, które było przejawem represjonowania księży związanego z działalnością na rzecz niepodległej Polski. Z uwagi na to, że część akt sądowych sprzed 1989 roku zaginęła bądź uległa zniszczeniu, w określonych sytuacjach konieczne będzie uprzednie przeprowadzenie odrębnych postępowań o odtworzenie akt dla potrzeb postępowań rehabilitacyjnych.

141 Postanowienie SN z 7 marca 2014 r., IV CSK 437/13, OSNC 2015/2/24.

142 Wyrok SA we Wrocławiu z 12 lutego 2009 r., II AKa 6/09, OSAW 2010/2/175.

Bibliografia

- Andrzejczyk, Łukasz. „Ewangeliczna wolność w kazaniach ks. Jerzego Popiełuszki”. *Studia Teologiczne* 32 (2014): 155–182.
- Anusz, Andrzej. *Kościół obywatelski. Formowanie społeczeństwa obywatelskiego w PRL w okresie powstawania niezależnych instytucji politycznych (1976–1981)*. Warszawa: Akces, 2004.
- Artymiak, Grażyna, Monika Klejnowska, Czesław P. Kłak, Arita Masłowska, Zbigniew Sobolewski, Piotr K. Sowiński. *Proces karny. Część szczególna*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2012.
- Bielska, Anna. „Duszpasterstwo Akademickie w Gorzowie Wielkopolskim w latach 1972–1989. „Oaza wolności” i głos sprzeciwu wobec komunistycznych władz”. W: *W służbie władzy czy społeczeństwa? Wybrane problemy kultury i nauki na Środkowym Nadodrzu w latach 1945–1989*, red. Przemysław Bartkowiak, Dawid Kotlarek, 86–96. Zielona Góra: Pro Libris, 2010.
- Blustein, Jeffrey M. *Forgiveness and Remembrance. Remembering Wrongdoing in Personal and Public Life*. Oxford: Oxford University Press, 2014.
- Churska, Kamila, Tadeusz Grab, Alicja Paczoska-Hauke, Waldemar Ptak, Tomasz Rabant, Marek Szymaniak. „Twarze bezpieki 1945–1990. Obsada stanowisk kierowniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa w województwach pomorskim/bydgoskim, toruńskim i wrocławskim. Informator personalny”. Dostęp 8.03.2016. http://ipn.gov.pl/_data/assets/pdf_file/0003/62877/1-37813.pdf.
- Dudek, Antoni, Ryszard Gryz. *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*. Kraków: Znak, 2006.
- Dudek, Dariusz. *Zasady ustroju III Rzeczypospolitej Polskiej*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2009.
- Dzwonkowski, Tadeusz. *Powiat zielonogórski w latach 1945–1948. Zarys dziejów politycznych*. Warszawa: Oficyna Wydawnictw Promocyjnych „Civitas Christiana”, 1997.
- Fijalkowski, Agata. „Politics, Law, and Justice in People’s Poland: The Fieldorf File”. *Slavic Review* 1 (2014): 85–107.
- Grajewski, Andrzej. „Ciągłość i zmiana. Polacy i Rosjanie. Wzajemna percepcja”. W: *Białe plamy – czarne plamy: sprawy trudne w polsko-rosyjskich stosunkach 1918–2008*, red. Adam Rotfeld, Anatolij Torkunow, 953–988. Warszawa: PISM, 2010.
- Hofmański, Piotr, Stanisław Zabłocki. *Elementy metodyki pracy sędziego w sprawach karnych*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2011.
- Jazownik, Maria, Leszek Jazownik, Krzysztof Wołczyński. *Z Gniłowód do Łęczycy*. Zielona Góra: Księgarnia Akademicka, 2013.
- Jemielity, Witold. „Budownictwo sakralne i kościelne w diecezji łomżyńskiej w latach 1945–1992”. *Studia Teologiczne* 24 (2006): 255–273.
- Kamiński, Łukasz. „Dekada Solidarności”. *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej* 9–10 (2010): 2–13.
- Kamiński, Łukasz. „Władza wobec opozycji 1976–1989”. *Pamięć i Sprawiedliwość* 2 (2003): 9–32.

- Kopiec, Jan. „Relacje państwo-Kościół w Polsce w latach 1945–1989”. W: *Droga do stabilizacji administracji kościelnej na Ziemiach Zachodnich i Północnych po II wojnie światowej. W 40. rocznicę konstytucji apostołskiej Pawła VI „Episcoporum Poloniae coetus”*, red. Wojciech Kucharski, 11–32. Wrocław: Ósrodek „Pamięć i Przyszłość”, 2013.
- Koteluk, Daniel. „Zabiegi duchowieństwa oraz wiernych Kościoła katolickiego na rzecz przywrócenia nauki religii w Szkole Podstawowej w Czerwieńsku od 1953 do 1956 roku”. W: *W służbie władzy czy społeczeństwa? Wybrane problemy kultury i nauki na Środkowym Nadodrzu w latach 1945–1989*, red. Przemysław Bartkowiak, Dawid Kotlarek, 68–76. Zielona Góra: Pro Libris, 2010.
- Krajewski, Marcin. *Ubezpieczenie odpowiedzialności cywilnej według kodeksu cywilnego*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2011.
- Krasowski, Kamil. „Ks. Ignacy Zoń – kapłan niezłomny”. Dostęp 10.04.2019. <http://www.niedziela.pl/arttykul/115644/nd/Ks-Ignacy-Zon-150-kaplan-niezlomny>.
- Krawczyk, Michał. „Działalność Urzędu do Spraw Wyznań w zakresie tworzenia i obsady stanowisk kościelnych”. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach. Seria: Administracja i Zarządzanie* 24 (2013): 143–167.
- Lubecka, Małgorzata. „Pozorna „odwilż” w stosunkach państwo-kościół na przykładzie powiatu ostrołęckiego”. Dostęp 10.04.2019. http://mazowsze.hist.pl/files/Zeszyty_Naukowe_Ostroleckiego_Towarzystwa_Naukowego/PDF_bez_tytulowych/Zeszyty_Naukowe_Ostroleckiego_Towarzystwa_Naukowego-r2008-t22/Zeszyty_Naukowe_Ostroleckiego_Towarzystwa_Naukowego-r2008-t22-s163-180/Zeszyty_Naukowe_Ostroleckiego_Towarzystwa_Naukowego-r2008-t22-s163-180.pdf.
- Madej, Krzysztof. „Opozycja w PRL 1956–1980. Stan badań”. *Pamięć i Sprawiedliwość* 4 (2003): 227–252.
- Marcinkowska, Anna. „ustalenie odpowiedzialności odszkodowawczej Skarbu Państwa na podstawie procedury karnej”. *Kwartalnik Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury* 3 (2014): 41–55.
- Mazurkiewicz, Dariusz. *Działania Wydziału do Spraw Wyznań w Zielonej Górze wobec Kościoła gorzowskiego w latach 1950–1972. Studium prawnohistoryczne*. Lublin, 2007.
- Mierzejewski, Piotr. „Tzw. ustawa rehabilitacyjna na tle orzecznictwa Sądu Najwyższego”. *Studia Iuridica* 31 (1996): 117–145.
- Milej, Tomasz. „Polen”. W: *Staatshaftung in Europa. Nationales und Unionsrecht*, red. Oliver Dörr, 461–504. Berlin: De Gruyter, 2014.
- Musiał, Filip. „Osłabić Wojtyłę i opozycję. Wydział IV SB w Krakowie w latach 1975–1978”. *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej* 3 (2010): 69–75.
- „Otwarcie wystawy «Obrona Domu Katolickiego w Zielonej Górze – 30 maja 1960» oraz sesja naukowa – Sulechów, 16 czerwca 2008 r.”. Dostęp 8.03.2016. <https://ipn.gov.pl/pl/aktualnosci/2292,Otwarcie-wystawy-Obrona-Domu-Katolickiego-w-Zielonej-Gorze-30-maja-1960-oraz-ses.html?search=58275205312614>.
- „Parafia Najświętszej Trójcy w Zielonej Górze”. Dostęp 8.03.2019. http://www.parafiaochla.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=67.
- „Parafia Rzymskokatolicka pw. św. Józefa w Zaborze”. Dostęp 8.03.2016. <http://www.parafiazabor.pl>.

- Poleszak, Sławomir. „«Pomoc» sowiecka przy tworzeniu komunistycznego aparatu bezpieczeństwa w Polsce”. Dostęp 10.04.2019. http://www.pzh.ihpt.pl/zeszyty/pzh_11/Poleszak.pdf.
- Romanowska, Elżbieta. „Wojskowe prokuratury Polskich Kolei Państwowych w latach 1944–1949 – formalno-prawne podstawy działalności”. *Przegląd Historyczno-Wojskowy* 12 (2011): 97–124.
- Sendecki, Piotr. „Niekonstytucyjność dekretów stanu wojennego – refleksje historyczne i uwagi de lege lata w związku z wyrokiem trybunału konstytucyjnego z 16 marca 2011”. W: *Państwo – prawo – polityka, Księga poświęcona pamięci Profesora Henryka Groszyka*, red. Jarosław Kostrubiec, Mateusz Chrzanowski, Ireneusz Nowikowski, 281–293. Lublin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2012.
- Sikorski, Juliusz. „Władza a Kościół na Ziemi Lubuskiej w latach 1945–1956”. *Rocznik Lubuski* 2 (2005): 95–121.
- Skoczylas, Kazimierz. „Błogosławiony ksiądz Jerzy Popiełuszko wzorem osobowym w wychowaniu chrześcijańskim”. *Studia Włocławskie* 14 (2012): 217–227.
- Skorupka, Jerzy. *O sprawiedliwości procesy karnego*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2013.
- Skubisz-Kępka, Katarzyna. *Sprostowanie i odpowiedź w prasie. Studium z zakresu prawa polskiego na tle prawnoporównawczym*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2009.
- Sońta, Cezariusz. „Geneza i ewolucja modelu odpowiedzialności karnej za udział w organizacjach przestępczych w prawie polskim”. *Studia Bezpieczeństwa Narodowego* 4 (2013): 157–175.
- Sychta, Katarzyna. „Charakter prawny postępowania rehabilitacyjnego określonego ustawą z dnia 23.02.1991 r.”. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 4 (2001): 121–142.
- Szot, Adam. „Rok 1950 – czas porozumienia, czy przełomu? Z dziejów Kościoła na Białostoczczyźnie”. *Studia Teologiczne* 28 (2010): 411–434.
- Szwagrzyk, Krzysztof. *Winni? – niewinni? Dolnośląskie podziemie niepodległościowe (1945–1956) w świetle dokumentów sądowych*. Wrocław: Biblioteka Sejmowa, 1999.
- Szymanowski, Adam. *Polityka władz komunistycznych wobec Kościoła rzymskokatolickiego na Dolnym Śląsku w latach 1960–1966*. Wrocław: Dolnośląska Biblioteka Cyfrowa, 2009.
- Śmierchalski-Wachocz, Dariusz. *Duchowieństwo rzymskokatolickie na Pomorzu Zachodnim, Środkowym i Ziemi Lubuskiej w świetle dokumentów państwowych z lat 1945–1989*. T. 1. Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, 2014.
- Śmierchalski-Wachocz, Dariusz. „Obrońca Domu Katolickiego w Zielonej Górze – Ks. Kazimierz Michalski (1898–1975)”. Dostęp 10.04.2019. http://mtrojnar.rzeszow.opoka.org.pl/ksieza_niezlomni/kazimierz_michalski.
- Świda, Zofia, Jerzy Skorupka, Ryszard Ponikowski, Włodzimierz Posnow. *Postępowanie karne. Część ogólna*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2012.
- Tarkowski, Paweł. „Droga ku zjednoczeniu. PPR i PPS w powiecie bialskim w latach 1947–1948”. Dostęp 10.04.2019. http://komunizm.net.pl/wp-content/uploads/2015/05_PT.pdf.
- Wachowski, Waldemar. „Świebodzin 1945 – Życie religijne”. Dostęp 10.04.2019. <http://www.schwiebus.pl/articles.php?id=142>.

Wołczański, Józef. *Eksterminacja narodu polskiego i Kościoła Rzymskokatolickiego przez ukraińskich nacjonalistów w Małopolsce Wschodniej w latach 1939–1945: materiały źródłowe*. Cz. 2. Kraków: Wydawnictwo Bł. Jakuba Strzemię Archidiecezji Lwowskiej Ob. Łac, 2006.

Zaradny, Ryszard. *Władza i społeczność Zielonej Góry w latach 1945–1975*. Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, 2009.

Żaryn, Jan. „Kościół katolicki a «Solidarność» w latach 1980–1981”. *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej* 9–10 (2010): 151–154.

Żaryn, Jan. „Prymas Wyszyński w perspektywie zmagania o niepodległość”. *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej* 10 (2011): 30–36.

Żurek, Jacek. „Aparat bezpieczeństwa wobec Kościoła katolickiego w Polsce. Wybrane struktury (1944–1953)”. *Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989* 3 (2006): 91–128.